

IPSA MARCHA EXTREMA.LES TERRES DEL GAIÀ ALS SEGLES X-XI

Marina Miquel i Vives

Al llarg del segle X i bona part del segle XI les terres que actualment formen les comarques de l'Alt i Baix Penedès i el Garraf, així com la part oriental del Camp de Tarragona i de la Segarra tarragonina constituïren l'àrea sobre la qual el comtat de Barcelona inicià la seva expansió territorial. Aquests territoris, que fins a finals del segle IX havien format part de l'àrea d'influència cultural i del domini administratiu d'al-Andalus, s'aniran integrant de forma progressiva, a mesura que avanci el procés expansiu, en les estructures de domini comtal, formant una unitat territorial significada pels contemporanis amb el terme *marca*. Ni els ritmes ni les formes d'ocupació d'aquestes terres es poden equiparar a les dinàmiques expansives posteriors. Des de principis del segle X, quan es documenten els primers assentaments cristians, al Baix Llobregat fins a l'ocupació definitiva de Tarragona el 1118, el guany territorial haurà estat francament minso. Quasi dos-cents anys per ocupar i, només parcialment, estructurar una franja d'uns 70 quilòmetres donen la mesura de les dificultats de la societat comtal per tal de fixar el seu domini en aquestes terres. D'altra banda, a diferència de la conquesta de Tarragona o de Tortosa, l'ocupació d'aquesta primera zona d'expansió no estigué precedida per una campanya militar, minuciosament planificada. A mitjan segle XI, quan Ramon Berenguer I situí els seus dominis davant mateix de Tarragona, s'haurà ocupat, de forma lenta, un territori segons una política en la que segurament priva tant la necessitat de fixar un espai defensiu com el mateix dinamisme expansiu de la societat cristiana¹.

¹ Sobre l'expansió del comtat de Barcelona vegeu: BATET, C. *Castells termenats i estratègies d'expansió comtal. La Marca del Comtat de Barcelona als segles X-XI*, IEP, Vilanova i la Geltrú, 1996; MARTI, R., "La primera expansió comtal a ponent del Llobregat". *Catalunya Romànica*, XIX, 1992. MIQUEL, M. *La Marca del Comtat de Barcelona. L'articulació d'un espai de frontera*. Universitat de Barcelona, 1994 (inèdit).

Més enllà dels aspectes polítics, si considerem l'expansió del comtat de Barcelona des d'una dimensió territorial, hauríem de definir aquest episodi històric com la integració progressiva d'uns espais externs als models culturals cristians. Tanmateix, mentre a partir del segle XII aquest procés d'aculturació per part de la societat cristiana sobre territoris andalusís ha deixat traces evidents, l'observació d'aquest fenomen en els territoris ocupats durant el segle X és més dificultosa. A hores d'ara, no és possible valorar l'impacte de la conquesta en el sentit de poder determinar si ens trobem davant un procés d'aculturació per substitució o per assimilació² degut al complet desconeixement que continuem patint respecte a l'organització de la societat andalusí en aquest sector de frontera.³ Això no impedeix, però, l'evidència del fet històric. A nivell documental, les traces, tot i no ser abundants, són prou significatives, sobretot a la capçalera i a la vall mitja del Gaià, on algunes de les primeres escriptures de mitjan segle X identifiquen terres per mitjà de topònims no assimilables als usos cristians. D'entre aquests, un dels exemples més significatius és, de segur, el que ens ofereix el sistema d'ubicació del *castrum Frexanum*, a la vall mitja del Gaià. En l'acta de donació que l'any 959 féu el seu titular, Dominic, a la Seu de Barcelona, s'adscriu el territori on s'ha de construir el castell a dins un territori d'entitat major, substantivat com a *horta*⁴.

La clara percepció per part de la societat conqueridora de l'avenç sobre espais nous o, millor dit, no constituïts segons uns models que els són propis, es tradueix ràpidament en la necessitat de cercar instruments lèxics que designin i, alhora, delimitin aquesta nova realitat territorial. *Marcha* o *Marchia*, igual com a la resta de comtats catalans, serà el mot emprat per a referir-se a aquelles terres integrades a partir del segle X⁵. Així tots els tipus

² VIRGILI. A. "...*Ad detrimendum Hispaniae...*" *Conquesta i feudalització de la ciutat i regió de Tortosa*], Universitat Autònoma de Barcelona, tesi doctoral inèdita, 1993.

³ L'estat actual dels estudis sobre el poblament musulmà al Penedès o al Camp de Tarragona, fonamentats bàsicament en anàlisis toponímiques, són molt lluny de proporcionar dades per a la comprensió de l'organització del poblament entre els segles VIII-IX i per tant no és possible determinar sobre quin tipus d'organització es produeix la substitució de poblament ni sobre quines formes d'ocupació de l'espai s'assenta la nova societat. De la mateixa manera, el fet que la conquesta cristiana d'aquest territori es produís en una cronologia prou immediata, des de principis del segle X, no ha permès la formació d'un volum mínim de notícies documentals integrades dins les fonts clàssiques musulmanes. Segurament, però, encara hi hauria un altre motiu que explicaria millor la manca de referències de les cròniques musulmanes a les nostres terres. Tenint en compte que les estratègies defensives andalusís durant el segle X graviten entorn els centres urbans, la llunyania de Tortuxa o Larida devien fer d'aquesta franja de frontera un espai residual, on potser només caldria suposar l'existència d'un possible poblament allunyat de les formes d'assentament estable.

⁴ "... *Et est omnia in ipsa marchia, super rippam fluminis Gaiano, in villam que vocant Ortum de Habrahimus...*" ACB, *Libri Antiquitatum*, IV, fol. 184v. Doc 435.

⁵ L'ús del terme *marca* per a designar la zona última del domini comtal, el límit entre dues cultures, se circumscriu a l'àrea d'influència dels comtats catalans. Al regne d'Aragó, per exemple, aquests espais es designen amb el terme *frontera* o *extrematura*, essencialment equiparables a *marca* i *marca extrema*. SENAC, Ph. *Frontière et Reconquête dans l'Aragon du XIe siècle*, Frontières et espaces pyrénéens au Moyen Age, Perpignan, 1992.

documentals referents a castellanies —vendes, donacions i, des de mitjans del segle XI, infeudacions— repeteixen un mateix model d'ubicació espacial: "... *in comitatu Barchinone, in ipsa marcha...*". L'ús reiterat d'aquesta expressió indicaria, doncs, que paral·lelament a la pròpia expansió es construeix i es formula, encara que només fos com a representació teòrica, una entitat on adscriure aquesta realitat.

Atès que la Marca serà pensada com un espai nou, conquerit progressivament al llarg d'un període de temps prou extens i segons uns ritmes determinats, aquest mot definirà un àmbit espacial sovint imprecís i canviant. Indeterminat i movedís aquest territori, tal com l'ha definit M. Zimmerman, recollint les paraules de P. Bonnassie⁶; no pot ser res més que així, ja que, es troba en permanent constitució. Aquests adjectius sobretot són aplicables fins a finals del segle X al front més avançat, el que els mateixos documents anomenen ..."*ipsa marcha extrema*", qualificatiu reservat a aquelles terres que es troben, en un moment determinat, en els confins dels dominis del comtat, a tocar d'Hispania, a tocar d'al-Andalus. L'espai englobat dins aquest mot no va definir mai una unitat geogràfica o una regió natural, tot al contrari, la Marca, s'estén sobre una àrea d'una diversitat de relleus que constitueixen diverses regions naturals. Entre els segles X i XI *marca* defineix un territori que abasta dos sistemes orogràfics: la serralada litoral —massís de l'Ordal i Garraf—, i la serralada prelitoral —serra de Montmell-Bloc del Gaià-Serra d'Ancosa-Miralles—; dues depressions prelitorals —la Plana del Penedès i el Camp de Tarragona—; el litoral costaner —de Tamarit fins al Garraf— i quatre conques fluvials —Anoia, Foix, Gaià i Francolí—. I és que per la seva pròpia naturalesa funcional —la creació d'un sistema defensiu que protegeixi el rerapaís— la Marca no respon, i de fet durant molt de temps no va ser mai pensada així, a un criteri geogràfic sinó que clarament designa un espai que hauríem de definir com a geopolític.

Pel que fa en concret a la *marcha extrema*, seria un error voler identificar aquesta expressió amb l'existència d'una frontera linial, que fixés perfectament els límits entre els dominis cristians i la zona d'influència andalusí. Encara que poguéssim reproduir els territoris que s'adscriuen a un terme castral de l'extrem de la marca, no podríem valorar el grau de control sobre aquest espai. I si no és possible establir la relació entre marca extrema i frontera linial, tampoc ho és situar aquesta franja de terres més exposades o, si més no, oposades als dominis musulmans, segons cap referència topogràfica. La zona d'influència del comtat avança sectorialment, segons les possibilitats del moment, sense que sigui possible establir una planificació en la conquesta de territori. En aquest sentit, tot i que tradicionalment molts historiadors han considerat com a límit extern de la Marca el riu Gaià, aquesta

⁶El mot *marcha*, emprat sovint a Catalunya durant els segles IX-X, no intenta pas fixar una representació precisa; designa el límit d'un país, o més aviat la zona que l'envolta i l'enfosqueix, l'espai on els dos poders limítrofs es troben i es dilueixen és com ha dit P. Bonnassie, essencialment indeterminat i movedís. ZIMMERMANN, M. *En els orígens de Catalunya: emancipació política i afirmació cultural*. Barcelona, 1989, pp. 19-20.

assignació no pot ser considerada com a certa. Tot i que com a referent geogràfic pot ser vàlida, i així nosaltres l'emprem, almenys des del darrer terç del segle X i fins a la primera meitat del segle XI, el riu Gaià no es pot assimilar a una frontera linial⁷.

LA MARCA COM A EXPRESSIÓ DE L'EVOLUCIÓ POLÍTICA

El sentit d'integració que implica el procés expansiu farà que ja des de començaments del segle X es doti, doncs, d'entitat pròpia a aquest territori, encara que això no determinarà mai la creació d'una entitat política. Cal, però, restringir la naturalesa d'aquest ens territorial ja que experimentarà canvis substancials al llarg dels segles X i XII.

Ben bé fins a mitjans del segle XI, l'espai sobre el qual avança la frontera meridional repeteix un mateix model d'adscripció. La unitat de domini territorial major, el *castra*, és el referent habitual d'ubicació⁸. “...*Estque dictum castrum in comitatu Barchinone, in ipsa Marcha...*” Així és pensat el castell de Cabra el 980⁹. El sentit d'integració és prou patent en aquesta descripció: dins els dominis del comtat, formant part d'un sub-espai, la Marca, que designa, ja ho hem dit, aquelles terres situades per davant del Llobregat, de nova articulació. Al costat d'aquesta descripció, la més comuna, encara podem trobar casos on es representa amb tota la seva dimensió la significació d'aquest espai. Quan els germans Calabuig i Guadamir venen Castellví de la Marca (960-990) el nominen amb els termes “...*castrum vetulum extremum in marchia...*” i el situen de la següent manera: “...*est hec omnia —el castell i el seu terme— in comitatu barchinonense sive in eius territorio vel in suo confino sive in ipsa marchia...*”¹⁰. No és possible ubicar i alhora caracteritzar millor el que representa al segle X pertànyer a la Marca.

Si la Marca és pensada com el límit últim del comtat, també esdevé al mateix temps el nexa, la porta d'accés als espais exteriors, a la *Hispania* andalusina. L'any 976, el comte Borrell en la venda del castell de Queralt descrivia perfectament aquest ordre de coses: “...*Est nepe meminitum castrum que tibi vendimus in extremibus finibus marchie nostre edificatum contra Spanie finibus ad occidentalem plagam, in terminis Barchinone vel Ausone...*”¹¹.

⁷Qui, potser, millor ha explicat aquest fet ha estat Antoni VIRGILI: “És exagerat, sens dubte, el paper fronterer que molts historiadors han volgut atribuir al riu Gaià. Un riu, tal com un torrent o la línia formada pels fons d'una vall o per la cresta d'una serralada, pot constituir un límit natural entre dos dominis, entre diversos alocs, etc., perquè són molt precisos. Però d'aquí a considerar el Gaià com la frontera per excel·lència, hi ha un abisme. Fixem-nos en la documentació dels castells fronterers que, des de mar, remuntaven el riu. Tamarit, Ullastrell, Montoliu, Albinyana i Castellví de la Marca van estendre llurs límits a banda i banda del Gaià en algun moment.” *op. cit.*, p. 31.

⁸Les unitats de poblament menor: *villae*, *turris*, etc, se situen a l'interior d'aquests i, per tant, atenen a un altre tipus d'ubicació.

⁹UDINA, F. (De), *El archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio Crítico de sus fondos*. Barcelona, 1947. doc. 186.

¹⁰Castellví de la Marca, (960-990). ACB, *Diversorum*, 1.2, doc. 510.

¹¹Queralt (976). ACA, Família Queralt, II, 25, Espec. 1, doc. 1.

A principis del segle XI i ja plenament des de mitjans de segle, es produirà un canvi significatiu respecte a la percepció que hom té d'aquest territori. De primer, la ràtzia d'al-Mansur l'any 985. Tot i que la recuperació dels danys produïts és força ràpida, l'efecte que tindrà sobre la memòria dels homes serà més duradora. Ara, per primer cop, la Marca deixarà d'ésser l'espai guanyat, el sistema defensiu, per passar a ser la terra erma i deshabitada, el front per on penetren els atacs sarraïns. Així és descrit l'estat en què es troba la torre del Codony, del castell de Montmell, l'any 1072:

*“ donamus tibi turrem de ipso Codoin.... que etiam cuncta metu perfide gentis
hismahelitarum vacua et absque habitatore deserta erint et pene in solitudinem redacta
insistente barbarorum intolerabile terrore...”*¹²

D'ara en endavant seran freqüents aquestes descripcions, especialment en els dominis eclesiàstics, on sovint apareixen més com a una fórmula culta i estereotipada de legitimització de l'aprisió que com a realitats concretes i objectives.

Però encara més, a finals del segle XI la Marca és el lloc que es defensa de l'enemic, des d'on es lluita contra l'enemic. Vegeu, per exemple, sota quins termes Berenguer Ramon II fa donació de la torre de Valldosera (Montagut) a Bernat Otó l'any 1093:

*“ Notum est enim multis quam exigentibus hominum peccatis a paganorum gente quedam nostri
comitatum pars, qua habitari solita erat, nunc depopulata et ad solitudine redacta est. Unde quia novite
militem armis strenuum et ad defensionem nostre patrie promptissimum dono tibi....ut defendas ea a nequissima
gente paganorum quomodo poteris...”*¹³

En aquest sentit, és significativa la transformació que l'ús del mot experimenta. A la segona meitat del segle XI sovint anirà acompanyada d'expressions com “*contra Hispania*” o “*contra sarracenos*”¹⁴. En paraules de M. Zimmermann, “potser, al capdavant, no és més mobilitzador, més concret, definir la marca per allò que es troba més enllà, per allò que és alhora la seva raó d'ésser i l'objectiu que cal aconseguir perquè desaparegui?”¹⁵.

DE LA MARCA DEL COMTAT DE BARCELONA AL COMTAT DEL PENEDES

Amb l'ús del terme Marca hom fixa així també l'àmbit en què s'adscriu el guany territorial. Des del segle X, simultàniament a l'avenç de la marca barcelonina, es produeix també l'expansió del comtat d'Osona. En aquest cas, l'espai integrat és designat amb l'expressió “*comitatu Minorinse*” o “*apendice Minorinse*”, sense tenir-ne, però, les connotacions

¹² CB, Lib. Ant. IV, fol. 177 r. , doc. 428.

¹³ UDINA, F. (ed) *El “Llibre Blanc de Santes Creus”. Cartulario del siglo XII.* Barcelona, 1947. Doc. 22.

¹⁴ Rauric (1080). F. ESPAÑOL, F. , *L'arquitectura religiosa romànica a la Conca de Barberà i Segarra Tarragonina*, Montblanc, 1991., pp. 371-372.

¹⁵ *Op. cit.* , p. 20.

pròpies¹⁶. Tots dos comtats i totes dues marques, connecten físicament i cal, doncs, delimitar-ne els espais propis. Això, però, apareix més com una necessitat d'atribució eclesiàstica —cada comtat té seu episcopal— que en el pla administratiu comtal. Així, si en cap moment es pot dubtar del límits diocesans, en canvi, la pertinença a un o altre comtat presenta sovint indefinicions que fan més difícil la seva delimitació, indefinició que els escrivans fins ben entrat el segle XII traslladaran fidelment en els documents quan designin el marc administratiu al qual pertanyen alguns dels castells termenats situats en les zones de contacte. Miralles i Montclar són dos exemples de termes castrals constituïts al segle X a cavall entre els dos comtats i que presenten aquesta característica. En el primer cas la ubicació és la següent: “*in comitato Barchinonense sive Manresense*”, mentre que el castell de Montclar es troba “*in comitatu Minorise vel Ausone sive Barchinone*”¹⁷. L'ús d'aquestes sinonímies, però, té a veure amb el fet que ambdós comtats pertanyin al casal barceloní i, per tant, no devia resultar d'excessiva importància des de la lògica comtal. En aquest sentit, és simptomàtic que els primers límits entre els comtats siguin els donats per la seu de Vic, més interessada en fer reconèixer els seus drets eclesiàstics, ja que els límits diocesans equivalen als comtals, que no pas els mateixos comtes.

Fixat així el límit nord occidental de la Marca del comtat de Barcelona, aquest territori es manté estable durant quasi un segle. Només el front meridional —la “*Marcha extrema*”— l'única zona per on es pot expandir el comtat, ja que es troba encaixonat entre Manresa i el mar, presenta més problemes de delimitació. Des de la segona meitat del segle X, quan podem considerar que el sistema defensiu ha avançat amb més o menys fortuna, fins al Camp de Tarragona, la Marca adquireix, llavors, la seva màxima extensió. Entorn al 1050, però, es produirà un fet prou transcendent com per fixar definitivament els seus límits meridionals.

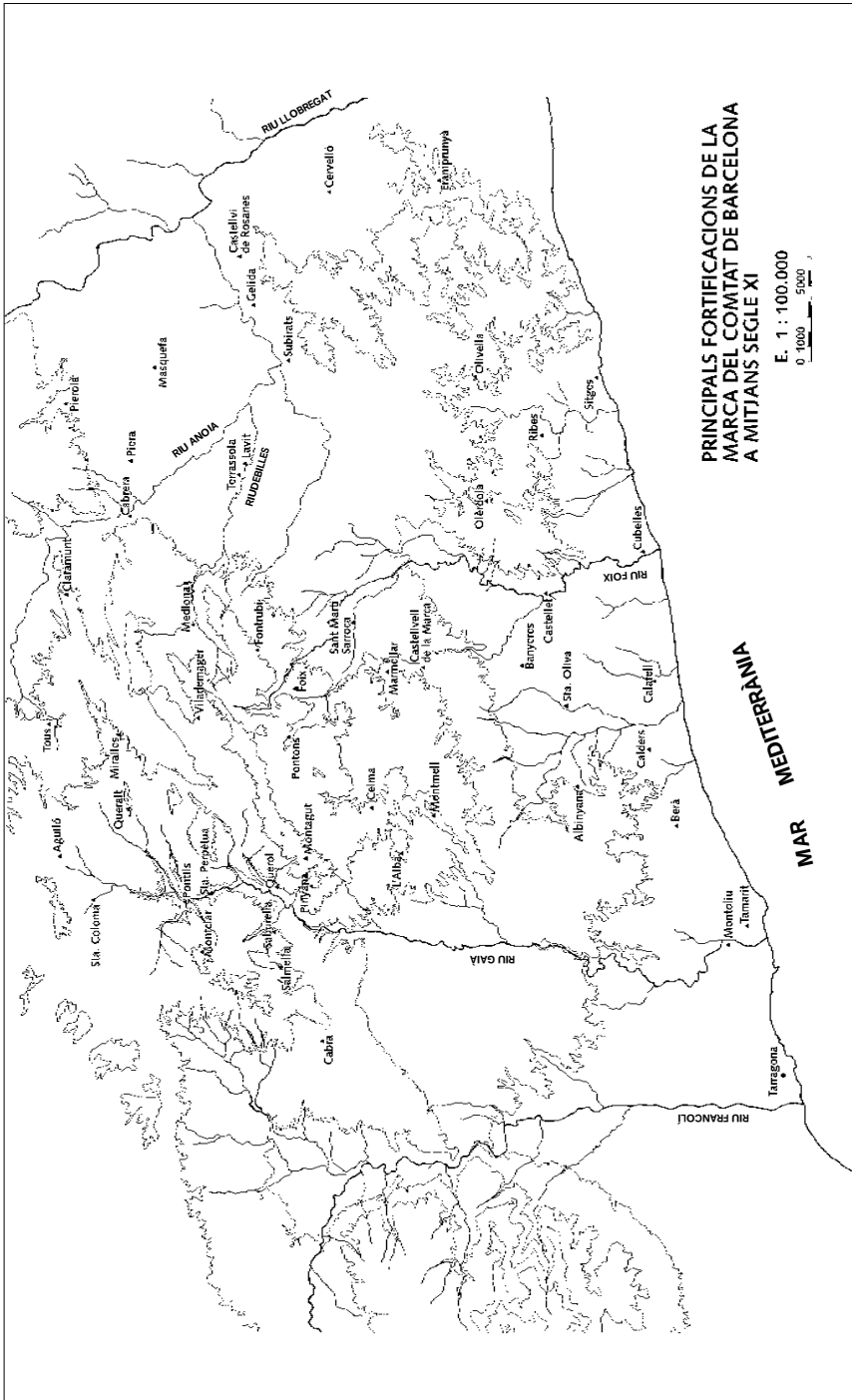
Quan l'any 1050 Ramon Berenguer I pactarà amb Berenguer de Narbona la conquesta de la ciutat de Tarragona ho farà dotant-la d'un territori propi, —“*civitatem de Tarragona simul cum ipso comitatu Terraconensis*”— deslligat administrativament, ara sí, del comtat de Barcelona i amb uns límits definits —“*De parte orientis de Gala in antea, de parte vero circi vadit usque ad kastrum de Capra et Pennafreita ...et de meridie usque in ipsa mare, de occiduo usque ad collum de Lipiano*”¹⁸.

Tot i que la conquesta de la ciutat i la restauració de la seu metropolitana no es portin a terme fins molt més tard, aquests límits territorials es mantindran latents fins que seran ratificats definitivament en la concessió de Ramon Berenguer III al bisbe Oleguer l'any

¹⁶ Sobre la distinció entre els comtats d'Osona i Manresa vegeu ABADAL, R. d', *Els primers comtes catalans*, Barcelona, 1983, pp. 90-91, i també BENET, A. *L'expansió del Comtat de Manresa*, Barcelona, 1983, pp. 1-8.

¹⁷ Miralles, (987),. doc. 268; Montclar (1074), LFM, doc. 274. ROSSEL, M., *Liber Feudorum Maior*. Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón, Barcelona, 1945. (D'ara en endavant LFM)

¹⁸ BOFARULL, P. de, *Los condes de Barcelona vindicados y cronología y genealogía de los Reyes de España considerados como soberanos independientes de su Marca*, Barcelona, 1836, II, pp. 17-20.

□ Principals fortificacions de la marca del comtat de Barcelona a mitjans segle XI

1118¹⁹. A partir d'aquest moment, tots aquells espais que depassaven el riu Gaià i que fins aquell moment pertanyien a la Marca de Barcelona, —part de les terres de Castellví de la Marca, Cabra, Albinyana— ara es veuran adscrits als termes del comtat de Tarragona²⁰. En canvi, els que ja es constitueixen entorn a aquestes dates a la dreta del Gaià ja són situats en aquesta nova demarcació²¹. Aquest és el cas, per exemple, de Tamarit, que és ubicat de la següent manera: “...in comitatu Barchinonensi, in termino de Terragona...”²².

Paral·lelament, a l'interior de la Marca s'esdevé un fenomen, caracteritzat per l'aparició de noves expressions territorials, fet que marcarà la transformació de l'entitat d'aquests territoris. Tot aquest procés és clarament resseguible a través de les fonts documentals. Des d'ara, tots els juraments de fidelitat que fa l'aristocràcia feudal a Ramon Berenguer I sobre les propietats comtals repeteixen una mateixa fórmula en la que aquest espai és designat com “comitatu quod dicunt Penitensem” i al que se li assigna un nucli de poblament central “castro quod dicunt Olerdola”²³. Segurament, Ramon Berenguer I només reproduïx en els juraments allò que el seu pare havia deixat establert en el seu testament en llegar al seu germà Sanç aquesta part del comtat —“...de flumine Lubricato usque ad paganorum terram...”²⁴—: la distinció, per primera vegada, de l'entitat política i administrativa de la Marca respecte al comtat. No hi ha dubte que la revolta de Mir Geribert, autoproclamat “príncep d'Olèrdola” ajudarà a acabar de situar el Penedès com la regió amb més entitat de tota la Marca. Segurament, però, l'acte de Mir Geribert n'és més el reflex que no pas l'inductor d'aquesta realitat regional²⁵.

¹⁹ ICART, J. *Arxiepiscopologi de la Santa Església metropolitana i primada de Tarragona*, per Josep Blanch, canonge, I.E.T., Tarragona, 1985, I, pp. 80-81.

²⁰ El canvi de demarcació territorial no significa però, la desintegració del *castra* o la subdivisió en dues unitats diferents, els drets jurisdiccionals es mantindran sota la mateixa titularitat.

²¹ Només hem trobat un precedent d'aquesta nova ubicació. Es tracta de “Castroserras” que l'any 1009 és ubicat “in comitatu Barchinonense vel in termino Tarrachona”. ACB, Lib. Ant. IV, fol 175 v., doc. 417.

²² Tamarit, (1049); LFM, doc. 212.

²³ “...Et ego non debebrei te, prescriptum Remundum, seniore meum,, neque de ipsa civitate quam dicunt Barchinona, neque de ipso comitatu quem dicunt Barchinonensem, neque de ipso episcopatu Sancte Crucis et Sancte Eulalie, cum suis terminis et pertinenciis omnibus, neque de ipsos castros aut castellos, rochas aut puios, condirectos aut discondirectos, qui in predicto comitatu vel episcopatu sunt vel erunt, neque de ipso castro quod dicunt Olerdola, neque de ipso comitatu quod dicunt Penitensem, neque de ipsos castors aut castellos, rochas aut podios, condirectos vel discondirectos, qui in predicto comitatu sunt aut erunt. Jurament de fidelitat de Gerald Alamany pels castells de Montagut, Querol, Pinyana i Pontils. (1062), LFM, doc. 289.

²⁴ BOFARULL, P., op. cit., I, pp.252-254.

²⁵ En aquest mateix sentit, L. J. McCrank considera que la planificació de la conquesta de Tarragona es trobaria estretament vinculada amb aquestes actuacions secessionistes i que, de fet, hauria estat un dels motius principals de la constitució de Tarragona com una entitat supracomarcals. “Fué entonces cuando, en el esfuerzo de aislar al rebelde Mir Geribert y limitar su influencia más allá del Panadés, Ramon Berenguer parece haber decidido la creación de algo más que una nueva comarca (un distrito militar unido a Barcelona como el caso de Olérdola) y decidió establecer un condado separado con la capital en Tarragona”. MC CRANK, L. J. “La restauración eclesiástica y reconquista en la Catalunya del siglo XI.: Ramon Berenguer I y la sede de Tarragona”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 49-60 (1976-77), p. 13.

Deixant de banda les consideracions polítiques que hom pugui fer al respecte i tot i que el comtat del Penedès no passarà de ser mai una entelèquia, un cas semblant al del comtat de Manresa, la consciència documental d'aquesta nova entitat indica que s'ha produït un canvi significatiu. *Marca*, que fins ara definia els territoris fronterers, cau progressivament en desús en aquesta zona, mentre que emergeix amb força la nova forma de designació, encara que sovint tots dos s'utilitzen conjuntament "...in Penitensis, in ipsa Marchia..."²⁶. Aquest topònim, present a la documentació des de finals del segle X com a referència geogràfica —"in comitatu Barchinonensi, in ipsa Marchia, iusta Penitense"²⁷—, passa a ser assumit, doncs, oficialment. Aquelles terres que no formen part d'aquest espai regional són, evidentment, alienes a aquest toponímic. Així, la vall mitjana del Gaià quedarà exclosa d'aquest referent geogràfic i termes castrals com els de Montmell o l'Albà continuaran adscriuint-se exclusivament a la Marca. Per contra, encara que el procés serà més lent, el mateix procés de regionalització és apreciable en zones com ara a la Conca de Barberà, on l'expressió "*plano de Barberano*", comença a aparèixer a la documentació com a referent geogràfic a mitjan de segle XI.

Aquest procés, més que com una anècdota i a banda de la seva significació política, cal interpretar-lo com el signe d'una total integració d'aquest territori. Perquè, de fet, que d'un espai globalitzat sota una sola expressió territorial —la Marca— emergeixen ara diferents entitats geogràfiques, no ha de significar necessàriament la desaparició d'aquelles característiques inicials que definien aquest territori, només és el punt d'arribada, la plena confirmació que ja s'ha assolit uns màxims en el procés d'ocupació i articulació social d'aquest espai.

A finals del segle XI, el terme *marcha* segueix designant bona part de l'espai fronterer, però ara es situa més al oest, a la Conca de Barberà, en el límit nord-occidental del comtat de Tarragona, en aquelles zones que no han perdut la condició de *marcha extrema*.

²⁶ SERRA, J. (ed.), *Cartulario de "Sant Cugat" de Vallés*. Barcelona, 1945-1947. Doc. 589.

²⁷ Viladellos (992), CSCV, doc. 277.